

Rozdział I. Szpiegostwo jako kategoria kryminologiczna

§ 1. Problemy definicyjne szpiegostwa

Zjawisko szpiegostwa jest nierozzerwalnie związane z istnieniem państw jako organizacji politycznych, stąd też większość Autorów czyni spostrzeżenie, że działania wywiadowcze organizowane przez państwa stanowiły i wciąż stanowią nieodłączny element stosunków międzynarodowych¹. W naukach politycznych podkreśla się, że istotą stosunków międzynarodowych jest dążenie człowieka do dominacji, która w zależności od sytuacji może przybierać różnorodne postacie (np. dominacja polityczna, ekonomiczna, terytorialna, wojskowa, kulturowa). Jak zauważa *J. Gilas*, politykę można definiować jako całokształt działań zmierzających do ukształtowania określonych relacji dominacyjnych nie tylko w ramach danego państwa, lecz również w ramach społeczności narodów i państw, tj. w stosunkach zewnętrznych (międzynarodowych)². Do istotnych elementów będących częścią strategii politycznych w obszarze międzynarodowym należy wiedza dotycząca sytuacji politycznej, wojskowej i gospodarczej państw, które kooperują³ lub rywalizują między

¹ *H. Popławski* zauważa, iż: Ze zbieraniem wiadomości o stronie przeciwnej, czyli szpiegowaniem innych spotykamy się od zarania ludzkości, która podzielona na rody, grupy, następnie państwa poczęła zwalczać się wzajemnie w celu zdobycia przewagi i panowania nad innymi. Posiadanie wiadomości, rozeznanie o stanie faktycznym przeciwnika miało niejednokrotnie nie mniejsze znaczenie niż sama zdolność i moc bojowa wojska. *Tenże*, *Zbrodnia zdrady ojczyzny. Zbrodnia szpiegostwa*, Warszawa 1983, s. 42. Podobnie genezę szpiegostwa postrzegają *S. Pikulski*, *Przestępstwo szpiegostwa w teorii i praktyce*, Warszawa 1987, s. 14 i n.; *S. Hoc*, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej*, Opole 2002, s. 45; *M. Minkina*, *Sztuka wywiadu w państwie współczesnym*, Warszawa 2014, s. 70. Warto zauważyć, że już w starożytności próbowano systematyzować wiedzę dotyczącą szpiegostwa rozumianego jako jeden z instrumentów strategii państwa. Zob. szerzej *R.D. Sawyer*, *Sztuka wojny*. Sun Tzu, Sun Pin, Gliwice 2004; *K. Mrozwicz*, *Indie. Sztuka władzy*, Warszawa 2017.

² *J. Gilas*, *Prawo międzynarodowe*, Toruń 1999, s. 13.

³ Warto zauważyć, iż nawet państwa sojusznice szpiegują się nawzajem, zwłaszcza w kontekście rywalizacji na polu ekonomicznym.

sobą. Znaczenie informacji nieustannie wzrasta, w szczególności jeśli uwzględnić rewolucję technologiczną i miejsce nowoczesnych technologii informatycznych w postindustrialnych społeczeństwach. Z tego też względu nie pozyskiwanie informacji na temat podmiotów stosunków międzynarodowych było (i jest) uznawane za kluczowe. W tym ujęciu *J. Piekalkiewicz* trafnie zauważa, iż szpiegostwo stanowi zakulisową i prowadzoną nielegalnymi środkami walkę o władzę, która rozgrywa się na całym świecie w sferze politycznej, gospodarczej i militarnej⁴.

Według źródeł historycznych działania ukierunkowane na zdobywanie informacji dotyczących innych państw były podejmowane niemalże do samego początku istnienia organizacji państwowych. Próby systematyzacji działań szpiegowskich były podejmowane przez teoretyków już w starożytnych Chinach i Indiach. Szczególnie interesujące są rozważania autorstwa chińskiego stratega *Sun Tzu*, które zaskakują swoją aktualnością. Jak zauważa autor dzieła „Sztuka wojenna”, „pośród wszystkich spraw nie ma bardziej tajnych niż te, które dotyczą szpiegostwa”⁵. W innym miejscu zauważa, iż „(...) kiedy działa pięć rodzajów szpiegów, nikt nie zna ich sposobów działania. Nazywa się ich boskim kłębkim. Dla władcy to istny skarb”⁶. Interesujące rozważania dotyczące działalności wywiadowczej przeprowadzał także *K. Mrozwiewicz*. Wymieniony autor przypomniał ciekawy szczegół dotyczący literackiej biografii⁷ znanego pisarza, autora „Robisona Crusoe” *Daniela Defoe*. W 1704 r. napisał on rozprawę pt. „A Scheme for General Intelligence”. Twierdził m.in., iż „Służby szpiegowskie i zdobywanie tajnych informacji to dusza wszystkich interesów państwa”⁸. W 1984 r. brytyjscy historycy *Ch. Andrew* i *D. Dilks* określili działalność służb wywiadowczych w stosunkach międzynarodowych jako „brakujący wymiar” w oficjalnych opisach relacji międzypaństwowych⁹.

⁴ *J. Piekalkiewicz*, *Dzieje szpiegostwa*, Warszawa 1999, s. 11.

⁵ *Sun Zi*, *Sztuka wojenna*, oprac. *R. Stiller*, Kraków 2003, s. 129. Zdumiewa aktualność zaleceń sformułowanych przez chińskiego stratega. Rozdział dotyczący szpiegostwa zawiera rozbudowaną typologię szpiegów (szpiedzy miejscowi, wewnętrzni, podwójni, przeznaczeni na śmierć, przeznaczeni na przeżycie), wyjaśnia podstawowe zasady pracy wywiadowczej. *Sun Tzu* podkreślał, iż tajne działania są szczególnie istotne na wojnie, gdyż to na nich opierają się posunięcia i ruchy wojsk.

⁶ Tamże, s. 127.

⁷ *D. Defoe* sam prawdopodobnie uczestniczył w misjach szpiegowskich, podczas których: narażał życie niczym grenadier na przedpolu. Zob. szerzej *K. Mrozwiewicz*, *Dziennikarz w globalnej wiosce*, Warszawa 2004, s. 196.

⁸ Tamże, s. 196.

⁹ Zob. szerzej *Ch. Andrew*, *D. Dilks* (eds.), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century*, University of Illinois Press 1984, *passim*.

Jednak powstaje w tym momencie pytanie dotyczące treści i zakresów znaczeniowych dwóch pojęć, tj. wywiadu i szpiegostwa.

Z. Siemiątkowski przytoczył opinię A. Dullesa dotyczącą różnicy pomiędzy wywiadem a szpiegostwem: „Jeśli jakiś zagraniczny urzędnik – mówił Dulles – przekaze wam ważną informację, zrobi to za pieniądze czy też z innego powodu, a wy ją wykorzystacie, to jest wywiad. Jeżeli zaś pozostawi na biurku tajną dokumentację i wy ją ukradniecie, to jest to szpiegostwo”¹⁰. Wydaje się jednak, że opinia A. Dullesa, choć spektakularna, nie jest trafna, gdyż wymienione przez niego przykłady posiadają wspólny mianownik – jest nim nielegalne pozyskanie informacji przez funkcjonariusza wywiadu, różniące się jedynie *modus operandi*¹¹.

Dyskusje co do wzajemnych relacji tych dwóch ściśle powiązanych ze sobą terminów były prowadzone już w okresie międzywojennym. Autorzy polskiego podręcznika dla oficerów II Oddziału Sztabu Generalnego zauważyli, iż: „Utarło się ogólnie, że przy omawianiu spraw wywiadowczych używa się dwóch pojęć, jakoby jednoznacznych, tj. wywiadu i szpiegostwa, przy czym stale mianem szpiegostwa nazywa się akcję wywiadowczą przeciwnika, w stosunku zaś do pracy własnych organów zostawia się nazwę wywiadu. Ten sentymentalny pogląd na pracę wywiadowczą jest niewłaściwy i musi ustąpić miejsca innemu ujmowaniu całokształtu spraw wywiadowczych. W przeciwieństwie do niesłusznych utartych pojęć jest szpiegostwo tylko jedną z faz rozwoju pracy wywiadowczej i odnosi się do tego okresu, kiedy było ono przejawem akcji nieorganizowanej i ograniczającej się przeważnie do tematów wojennych”¹².

Realistyczny pogląd dotyczący tego zagadnienia wyeksponował S. Pikulski, który odnotował, iż: „(...) zauważa się pewne anomalie wynikające stąd, że z jednej strony dane państwo prowadzi walkę z działalnością szpiegowską skierowaną przeciwko niemu, a z drugiej strony prowadzi podobną działalność

¹⁰ Z. Siemiątkowski, Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL, Warszawa 2009, s. 26.

¹¹ Według Małego słownika języka polskiego, S. Skorupka (red.), Warszawa 1968, s. 804, szpiegostwo to: potajemne zdobywanie wiadomości stanowiących tajemnicę państwową i przekazywanie ich obcemu państwu. Według Słownika wyrazów obcych, Z. Rysiewicz (red.), Warszawa 1955, s. 705 i n., pod tym pojęciem należy rozumieć działalność przestępczą polegającą na potajemnym zdobywaniu wiadomości stanowiących tajemnicę państwową i komunikowaniu lub przekazywaniu tych wiadomości państwu obcemu, organizacji lub osobom.

¹² Inspiracja i aktywność jako metody nowoczesnego wywiadu, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Sztab Generalny, 1926, cyt. za: J. Bronisławski, Szpiegostwo, wywiad, paragrafy, Warszawa 1974, s. 8; S. Minkina, Sztuka wywiadu, s. 25.

przeciwko innym państwom”¹³. Cytowany Autor podniósł argument etyczny, twierdząc, iż szpiegostwo stanowi „niechlubną działalność w obrębie państw, nosząca znamiona ingerencji w wewnętrzne sprawy innych państw oraz zagrażająca bezpieczeństwu tych państw”¹⁴.

S. *Hoc* charakteryzuje szpiegostwo jako jedną z podstawowych form działania wywiadu i realizacji jego zadań polegającą na „gromadzeniu sposobami nielegalnymi (choć nie tylko) przy pomocy agentów lub środków technicznych, zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie wojny, wiadomości dotyczących danego państwa, a będących przedmiotem zainteresowania obcego wywiadu i przekazywanie tych wiadomości obcemu wywiadowi”¹⁵.

Według J. *Lareckiego* chodzi o „tajne, aktywne i świadome, z natury przestępcze działanie, w kodeksach karnych wszystkich krajów zagrożone karą, polegającą na współdziałaniu (organizowaniu, kierowaniu, uczestniczeniu) ze służbą wywiadu innego państwa w postaci zdobywania i zbierania informacji stanowiących tajemnicę państwową (aktywność), przekazywania ich organom innego państwa (świadomość), maskowania swej działalności (tajność)”¹⁶.

S. *Pikulski* natomiast postrzega szpiegostwo w dwojaki sposób. Z jednej strony określa szpiegostwo jako działanie na rzecz obcego wywiadu przez udzielanie mu wiadomości oraz zbieranie i przechowywanie wiadomości w celu ich udzielenia obcemu wywiadowi¹⁷. Z drugiej zaś strony proponuje szersze ujęcie, argumentując, iż chodzi o działalność na rzecz obcego wywiadu uznaną za przestępstwo¹⁸.

Zwraca się jednak uwagę, że w większości systemów prawnych unika się umieszczania normatywnych definicji szpiegostwa w kodeksach karnych. Wynika to przede wszystkim z tego, że materię szpiegostwa niezmiernie trudno wtłoczyć w schematy pojęciowe, co przekłada się bezpośrednio na trudności skonstruowania definicji szpiegostwa na potrzeby praktyki stosowania prawa.

Próbę zbudowania uniwersalnego katalogu cech charakteryzujących szpiegostwo podjął J. *Bronisławski*, przy czym wydaje się, iż abstrahował on od ju-

¹³ S. *Pikulski*, *Przestępstwo szpiegostwa*, s. 5.

¹⁴ Tamże, s. 5.

¹⁵ S. *Hoc*, *Szpiegostwo w nowym kodeksie karnym*, WPP 1998, Nr 1–2; s. 30; *tenże*, *Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej*, s. 57.

¹⁶ J. *Larecki*, w: K.A. *Wojtaszczyk* (red.), *Polskie służby specjalne. Słownik*, Warszawa 2011, s. 201.

¹⁷ S. *Pikulski*, *Przestępstwo szpiegostwa*, s. 48.

¹⁸ Tamże, s. 49.

rydycznego ujmowania szpiegostwa. Jego zdaniem do elementów składowych szpiegostwa należą takie przymioty jak tajność działania, zdobywanie wiadomości, dobór wiadomości¹⁹, przekazywanie ich obcemu państwu²⁰. Według tego Autora istota szpiegostwa to nielegalność działania, które jest prowadzone na korzyść obcego państwa lub organizacji międzynarodowej²¹.

W dalszych rozważaniach szpiegostwo będzie rozumiane zgodnie z propozycją S. Hoca, który określił je jako jedną z podstawowych form działania wywiadu i realizacji jego zadań. Z tej perspektywy szpiegostwo stanowi ważny, lecz nie jedyny przejaw funkcjonowania wywiadu w sensie instytucjonalnym. Stąd też słuszna uwaga J. Bronisławskiego, który stwierdził, iż: „Bez obawy o naruszenie reguł semantycznych przyjąć zatem można, iż zakres pojęcia wywiad jest szerszy od podrzędnego mu szpiegostwa”²². W literaturze prawniczej przyjmuje się, że wywiad w rozumieniu tego przepisu to tajna służba specjalna państwa obcego, realizująca za pomocą swoistych form i metod zadania w zakresie zdobywania wiadomości dotyczących innych państw i ich opracowania dla organów własnego państwa²³. Zdaniem L. Gardockiego chodzi o instytucję obcego państwa, która jest wyspecjalizowana w zbieraniu w sposób tajny informacji dotyczących innych państw w celu ich wykorzystania w działalności politycznej, wojskowej lub gospodarczej²⁴. Na potrzeby rozważań wskazane wyżej rozumienie wywiadu będzie używane w dalszych wywodach.

Jak zauważył A. Codevilla: „Wywiad jest jednym z narzędzi konfliktu. Jego treścią są słowa, liczby, idee, sugestie, oceny, bodźce. Są nią również prawdy, które sytuację rozjaśniają lub zaciemniają, ale także wręcz nieprawdy. Wywiad jest niematerialny, dlatego też nie może zadawać ran, ale korzystanie z niego prowadziło do zabicia lub uratowania milionów ludzkich istnień”²⁵.

We współczesnych definicjach wywiad jest objaśniany niezmiernie szeroko, panuje przy tym chaos definicyjny pogłębiany przez fakt, iż słowo *intelligence* posiada kilka znaczeń. Na przykład w zależności od kontekstu może chodzić o dane wywiadowcze, dane rozpoznawcze, wywiad, rozpoznanie²⁶.

¹⁹ Według J. Bronisławskiego nie każdy dokument czy przedmiot stanowi obiekt szpiegowskiego zainteresowania.

²⁰ J. Bronisławski, Szpiegostwo, wywiad, paragrafy, s. 28–29.

²¹ Tamże, s. 29.

²² Tamże, s. 30.

²³ S. Hoc, Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej, s. 61.

²⁴ L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2005, s. 215.

²⁵ A. Codevilla, Informacja w rządzeniu państwem. Wywiad w nowym stuleciu, Warszawa 1997, s. 10.

²⁶ Zob. szerzej M. Minkina, Sztuka wywiadu, s. 27.

Sherman Kent, uważany za twórcę amerykańskiej szkoły analizy wywiadowczej, definiował wywiad jako „(...) rodzaj wiedzy, którą musi posiadać dane państwo, dotyczącej innych państw, w celu zagwarantowania sobie pewności, że w wyniku ignorancji polityków i żołnierzy nie ucierpią jego interesy, a podejmowane działania nie będą skazane na niepowodzenie”²⁷. W podobnym tonie wypowiadali się autorzy reprezentujący anglosaski punkt widzenia, tacy jak *J.E. Sims*, *P. Gill* i *M. Phythian*, *Glenn P. Hastedt*²⁸. Wydaje się jednak, że wywiad można analizować w trzech podstawowych wymiarach, o których pisał *S. Minkina*, tj.: informacja wywiadowcza – rozumiana jako produkt powstający w wyniku przetwarzania informacji dotyczącej określonego zagadnienia, wywiad – jako proces pozyskiwania informacji, wreszcie instytucjonalny wymiar wywiadu – czyli organizacje czy instytucje zajmujące się określonym rodzajem aktywności²⁹.

M. Minkina trafnie podkreślił, iż współczesne definicje wywiadu odwołują się do koncepcji teoretycznych realizmu politycznego w stosunkach międzynarodowych, jego zdaniem: „Z założeń teorii realistycznej wynika również, że między państwami istnieje ciągła rywalizacja, a wywiad poprzez zbieranie i analizę informacji ma zredukować niepewność dotyczącą innych państw, ich obecnych i przyszłych zamiarów, uzyskać wiedzę, która jest ukrywana oraz ostrzec wyprzedzająco po to, aby zredukować obawy o bezpieczeństwo”³⁰. Stąd też przyjmuje się, że funkcjonowanie wywiadu i kontrwywiadu stanowi nieodłączny element wszystkich państw, gdyż mocarstwa regionalne i światowe dążą do dominacji, państwa średniej wielkości, pragnące się rozwijać, muszą monitorować swoje otoczenie, zaś państwa małe zawsze mogą stać się obiektem ataku³¹.

Z tej perspektywy szpiegostwo mieści się w kategorii zewnętrznych zagrożeń bezpieczeństwa państwa. Również *S. Pikulski*, podczas wyjaśniania genezy szpiegostwa, odwołuje się do założeń realizmu. W jego opinii zagrożenia płynące z otoczenia międzynarodowego wynikają właśnie z polityki zagranicznej

²⁷ *S. Kent*, *Strategic Intelligence For American World Policy*, Archon Books Hamden, Connecticut, https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.86810/2015.86810.Strategic-Intelligence_djvu.txt (dostęp: 6.11.2024 r.).

²⁸ Interesujący przegląd ujęć doktrynalnych problemów definicyjnych wywiadu przeprowadziła *S. Galij-Skarbińska*, *Model zmiany cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989–1990 r. Powstanie Urzędu Ochrony Państwa*, Toruń 2019, s. 37–42.

²⁹ *M. Minkina*, *Sztuka wywiadu*, s. 31.

³⁰ Tamże, s. 79.

³¹ Zob. szerzej *A. Żebrowski*, *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)*, Kraków 2005, s. 59.

innych państw i ich stosunku do RP. Mogą one naruszać takie wartości jak obronność, niezależność, całość państwa, porządek konstytucyjny, prawidłowość funkcjonowania systemu finansowego lub bankowego³².

S. Bieleń zauważa, że: „środowisko międzynarodowe jest autonomiczną sferą życia społecznego, do której nie można odnieść prawidłowości występujących w polityce wewnętrznej. Podziały i sprzeczności w tym środowisku są silniejsze niż wewnątrz poszczególnych państw, natomiast decyzje instytucji międzynarodowych nie mają nawet w przybliżeniu takiej mocy wykonawczej, jakie są obdarzone decyzje państwa”³³. Stąd też państwa wykorzystują najszerszy zestaw instrumentów i metod działania. W zależności od polityki danego państwa, zwłaszcza zaś doktryn militarnych szpiegostwo może pełnić funkcję instrumentu do prowadzenia lub przygotowania wojny.

Teoria realizmu uzasadnia i wyjaśnia także prowadzenie działań wywiadowczych ukierunkowane na państwa, które utrzymują bardzo dobre stosunki, nawet pozostające w ramach paktu gospodarczego, politycznego lub wojskowego. Jak zauważa Z. Siemiątkowski: „Wywiady operują nie tylko przeciw *wrogim służbom wywiadowczym*, prowadzą też działania wymierzone w *przyjazne służby wywiadowcze*, pragną poznać tajemnice, głównie ekonomiczne i technologiczne, sojuszników, wykradanie bowiem tajemnic to istota rzemiosła szpiegowskiego”³⁴.

W kontekście tzw. szpiegostwa wśród przyjaciół, warto przytoczyć opinię T. Turowskiego. Wymieniony zauważył, iż: „Nie chodzi o to, że my jako państwo NATO, Unii Europejskiej prowadzimy jakieś negatywne działania w stosunku do naszych sojuszników. Nie, my po prostu, jak każdy normalny wywiad – mam nadzieję, że tak jest – chcemy być poinformowani, chcemy wiedzieć, z czym wyjeżdża premier innego państwa na negocjacje do Brukseli. Albo jak wygląda koncepcja NATO w związku z mniejszymi środkami budżetowymi (...), jak wygląda koncepcja korpusów międzynarodowych, co będzie z tarczą raketową”³⁵. A. Żebrowski zauważa w związku z tym, iż: „O zagrożeniu

³² S. Pikulski, *Karnomaterialne i kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1996, s. 20.

³³ Zob. szerzej S. Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, w: E. Haliżak, S. Kuźniar, G. Michałowska, S. Parzymies, J. Symonides, R. Zięba (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2006, s. 954.

³⁴ Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza*, s. 28.

³⁵ W. Czuchnowski, A. Kublik, *Kret w Watykanie. Prawda Turowskiego*, Warszawa 2013, s. 220.

danego państwa ze strony sojuszników praktycznie nie mówi się publicznie, a dostęp do tego typu informacji posiada tylko niewielka grupa ludzi ze służb specjalnych i egzekutywy. Na przykład w operacjach wywiadowczych służb specjalnych państw sojuszniczych, a skierowanych przeciwko interesom Stanów Zjednoczonych (w kraju i poza granicami), strona amerykańska nie przeszkadzała, co nie oznacza, że działalność ta nie była kontrolowana³⁶.

Obecnie wywiad ma charakter totalny i interesuje się szerokim spektrum rzeczywistości społecznej i politycznej. Wywiad dotyczy różnych zakresów aktywności obcego państwa. W związku z tym kryterium wyróżnia się wywiad polityczny, ekonomiczny, wojskowy, naukowy. Wydaje się, że wszystkie państwa prowadzą działania wywiadowcze w wymienionych wyżej obszarach, przy czym jedynie kilka mocarstw dysponuje możliwościami finansowymi, organizacyjnymi i technologicznymi do prowadzenia wywiadu globalnego.

Tradycyjnym obszarem zainteresowania jest tzw. wywiad polityczny. Zdaniem S. Hoca ten rodzaj wywiadu gromadzi wiadomości o partiach politycznych, ich strukturze wewnętrznej, programach, monitoruje działalność opozycji, mniejszości narodowych, dokonuje oceny możliwości korumpowania aparatu władzy i „podatności na różnego rodzaju oddziaływania”³⁷. Interesuje się także stosunkami międzynarodowymi i perspektywami ich rozwoju. M. Minkina zauważa, że z perspektywy wywiadu politycznego szczególnie istotne jest „monitorowanie negatywnych zjawisk i tendencji, jak chociażby hipotetycznej rozbieżności pomiędzy wykonywaniem konstytucyjnych zadań a proponowaniem rozwiązań służącym określonym interesom korporacyjnym”³⁸. Wymieniony Autor podkreśla, że centrum zainteresowań wywiadu politycznego stanowi polityka zagraniczna i bezpieczeństwa danego państwa. W przypadku polityki zagranicznej dąży się do rozpoznania takich zagadnień jak długoterminowe planowanie, taktyczne środki osiągnięcia celu, oznaki nowych tendencji, nowo zawarte układy, struktura kierownicza i sposób funkcjonowania aparatu dyplomatycznego³⁹.

Potencjał gospodarczy państwa wpływa na zdolności wojskowe, stąd też wyróżnić można wywiad ekonomiczny. Bada on „zasoby surowcowe i energetyczne, sposoby ich wydobywania i wykorzystania, analizuje możliwości produkcyjne, stopień wykształcenia fachowców, ich warunki bytowe. Poznaje mię-

³⁶ A. Żebrowski, *Ewolucja polskich służb specjalnych*, s. 62.

³⁷ S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985, s. 38.

³⁸ M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012, s. 57.

³⁹ A. Żebrowski, *Ewolucja polskich służb specjalnych*, s. 60.

dzynarodowe stosunki handlowe państwa, jego układy finansowe i sposób ich rozliczania, ustala słabe ogniwa w gospodarce w celu ewentualnego nacisku gospodarczego. Interesuje się sprawnością transportu lądowego, morskiego i lotniczego oraz wszelkimi planami jego modernizacji⁴⁰. Ważnym wymiarem wywiadu ekonomicznego jest problematyka finansowa. Twierdzi się, iż „istotna jest wiedza na temat stanu zadłużenia państwa, jego wypłacalności i panów zmierzających do poprawy bilansu handlowego. Szczególne zainteresowanie służb wywiadowczych, to zasoby naturalne i energetyczne”⁴¹.

Obserwuje się wyraźny wzrost znaczenia tzw. wywiadu finansowego, co nierozdzielnie wiąże się z problematyką bezpieczeństwa ekonomicznego. Obrazuje to praktyka polityczna i administracyjna USA. Jak zauważa *K. Surdyk*, struktury wywiadu finansowego USA, oprócz zadań związanych z rozpoznawaniem i neutralizowaniem zagrożeń na rynkach kapitałowych i inwestycyjnych, zajmują się aktywnym oddziaływaniem na rynki finansowe i walutowe, głównie poprzez realizowanie ofensywnych operacji finansowych⁴².

Klasycznym obszarem zainteresowania wywiadowczego jest sfera militarna. Wywiad wojskowy bada organizację sił zbrojnych, aktualny stan i proces modernizacji uzbrojenia i sprzętu, rozwój sztuki wojennej, śledzi program i wyniki badań naukowych w wojsku, ustala stan i rozmieszczenie zasobów mobilizacyjnych, system ochrony magazynów, gotowość bojową oddziałów i związków taktycznych, zwłaszcza w wojskach obrony powietrznej⁴³. Zdaniem *S. Hoca* w ramach wywiadu wojskowego analizuje się przygotowania do obrony przed użyciem broni atomowej, rozwój samoobrony cywilnej. Poznaje założenia, treści i formy szkolenia w siłach zbrojnych, system pracy sztabów, współdziałanie różnych rodzajów wojsk w jednym kraju i układach sojuszniczych. Gromadzi również informacje o systemie ochrony tajemnicy państwowej oraz prowadzi szczegółowe kartoteki, obejmujące całą problematykę wojskową w całym kraju⁴⁴.

Można zatem stwierdzić, że wywiad wojskowy interesuje się wszystkimi aspektami związanymi z funkcjonowaniem sił zbrojnych obcych państw⁴⁵.

⁴⁰ *S. Hoc*, Zagadnienia odpowiedzialności karnej, s. 38.

⁴¹ *A. Żebrowski*, Ewolucja polskich służb specjalnych, s. 61.

⁴² Zob. szerzej *K. Surdyk*, Konflikt ukraiński w rozgrywkach geopolitycznych, Warszawa 2017, s. 117.

⁴³ *S. Hoc*, Zagadnienia odpowiedzialności karnej, s. 38–39.

⁴⁴ Tamże, s. 39.

⁴⁵ Ilustrują to liczne przykłady historyczne. Na przykład *J. Widacki* opisując działalność wywiadu sowieckiego i litewskiego przeciwko Polsce w okresie II Rzeczypospolitej w odniesieniu

Wywiad naukowy skupia się na badaniach w dziedzinie nauk przyrodniczych (broń biologiczna, chemiczna) i technologii (badania nuklearne) oraz rozwoju takich badań naukowych, które mogą prowadzić do produkcji nowych rodzajów broni⁴⁶. W centrum zainteresowania znajdują się także technologie medyczne, informatyczne oraz wszystkie inne dziedziny nauki i techniki, których rozwój może decydować o uzyskaniu przez państwo przewagi nad innymi państwami. Warto zauważyć, że władze państw komunistycznych kładły silny nacisk na nielegalne pozyskiwanie technologii, patentów i próbek materiałów, urządzeń itd., co miało zmniejszyć przepaść cywilizacyjną pomiędzy Wschodem a Zachodem. Obecnie szpiegostwo naukowe jest szczególnie intensywnie uprawiane m.in. przez Chiny.

Problematiczne wydaje się natomiast wyodrębnianie tzw. wywiadu biograficznego. Jak twierdzi *M. Minkina*, chodzi o zbieranie informacji na temat osób tworzących elity polityczne, gospodarcze, wojskowe i społeczne. Poszukuje się wiadomości dotyczących cech charakterologicznych, życiorysu, kariery zawodowej, zainteresowań i nawyków osób nie tylko mających możliwości podejmowania decyzji, ale także tzw. osób perspektywicznych, tzn. takich, które w przyszłości mogą wywierać realny wpływ na procesy decyzyjne w różnych obszarach życia społecznego⁴⁷. Cytowany Autor wymienia techniki analityczne stosowane w tym zakresie: analizę psychologiczną oraz analizę powiązań społecznych. W przypadku analiz osobowości figurantów warto zwrócić uwagę na tzw. portrecistów, o których wspominał *K. Surdyk* w kontekście rosyjskich służb specjalnych⁴⁸. Celem wywiadu biograficznego jest uzyskanie możliwości przewidywania zachowań i decyzji rozpracowywanych osób w określonych sytuacjach⁴⁹.

Wydaje się jednak, że pogłębione analizy osób objętych zainteresowaniem służb specjalnych są prowadzone we wszystkich wskazanych wyżej obszarach (wywiad polityczny, ekonomiczny, wojskowy, naukowy). Na przykład *S. Hoc* w kontekście wywiadu politycznego twierdził, iż prowadzona jest ewiden-

do wywiadu wojskowego, zauważa, iż: „Zainteresowanie jednostkami wojskowymi było wszechstronne. Zlecano zbieranie informacji o miejscach postoju jednostek, o ich liczebności, uzbrojeniu (wyposażeniu), strukturze (do składu i uzbrojenia drużyny piechoty włącznie), o nazwiskach oficerów – przede wszystkim dowódcy”. Zob. szerzej *J. Widacki, A. Szuba-Boroń*, Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP, Kraków 2020, s. 132.

⁴⁶ *A. Żebrowski*, Ewolucja polskich służb specjalnych, s. 60.

⁴⁷ *M. Minkina*, Wywiad Federacji Rosyjskiej, s. 59.

⁴⁸ Por. *P. Chlebowicz, J. Kamińska*, Operacyjna analiza kryminalna w służbach policyjnych, Warszawa 2015, s. 59.

⁴⁹ Tamże.

cja przywódców i działaczy politycznych⁵⁰. Organizowanie przedsięwzięć werunkowych nie byłoby możliwe bez pozyskiwania szczegółowych informacji biograficznych tzw. kandydatów na agentów. Rola analizy psychologicznej w pracy operacyjnej była doceniana przez oficerów „dwójki” w II RP. A. Peplowski zauważa, iż: „Szczególnie istotne było dokładne analizowanie osobowości osób podejrzanych o szpiegostwo (...). W Oddziale II panowała opinia, że łatwiej o potwierdzenie autentyczności zdobytych materiałów poprzez wnikliwą analizę cech osobistych agenta aniżeli w drodze najbardziej skrupulatnego badania ich treści. Według kierownictwa polskiego wywiadu człowiek «myśli, słucha, pracuje, mówi, zachowuje się w zależności od charakteru i wytrzymałości nerwowej, da się przeświecić wcześniej czy później»”⁵¹.

Pojęcie agenta jest definiowane nie tylko w literaturze przedmiotu, ale również w aktach normatywnych regulujących działania wywiadu i kontrwywiadu⁵². Według J. Lareckiego agent to osobowe źródło informacji służby specjalnej, głównie wywiadowczej. Uważa się, że jest to najwyższa i najbardziej kwalifikowana kategoria osobowych źródeł informacji. Podstawowe elementy charakteryzujące ten typ agenta to posiadanie ustalonych i potwierdzonych możliwości wywiadowczych, bycie obywatelem innego państwa, dyspozycyjność – rozumiana tutaj jako zadeklarowana chęć współpracy połączona z gotowością do działania, posługiwanie się pseudonimem, przekazywanie informacji w określonych formach według ustalonych sposobów w ramach

⁵⁰ S. Hoc, Zagadnienia odpowiedzialności karnej, s. 38.

⁵¹ A. Peplowski, Wojna o tajemnice. W tajnej służbie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1944, Kraków 2011, s. 334.

⁵² Co do zasady akty normatywne zawierające regulaminy lub instrukcje działań służb specjalnych są objęte tajemnicą. Jednakże nie dotyczy to aktów prawa PRL, nawet tych odnoszących się do służb wywiadowczych. Szczególnie istotne są tutaj dokumenty Służby Bezpieczeństwa ujawniane przez Instytut Pamięci Narodowej. Na przykład według instrukcji zatytułowanej „O pracy wywiadowczej Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” stanowiącej załącznik do Zarządzenia Nr 0041/72 Ministra Spraw Wewnętrznych z 6.5.1972 r., agent to: „obywatel obcego państwa, bezpieczeństwa lub – w określonych przypadkach – obywatel polski stale zamieszkały zagranicą, który posiada potwierdzone możliwości wywiadowcze, pozyskany do współpracy w sposób zapewniający konspirację i który świadomie wykonuje zlecone mu zadania. Warunkiem zakwalifikowania osoby związanej z wywiadem jako agenta jest: 1. Jej zgoda i pełna świadomość współpracy z wywiadem oraz podporządkowanie się dyspozycjom wywiadu w przedmiocie postępowania i realizacji zadań. 2. Przekazanie przez nią dokumentów lub informacji posiadających jednoznaczną wartość wywiadowczą, bądź; 3. Realizowanie innych zadań wywiadowczych lub posiadanie perspektywicznych możliwości pracy dla wywiadu programowanych w zatwierdzonych założeniach wykorzystania agenta”. Zob. szerzej P. Piotrowski, Formy działalności operacyjnej wywiadu cywilnego PRL. Instrukcja o pracy wywiadowczej Departamentu I MSW z 1972 r., s. 327.

systemu łączności wywiadowczej, własnoręczne kwitowanie pobieranego wynagrodzenia, udział w szkoleniach, przestrzeganie rygorów bezpieczeństwa i konspiracja własnych działań⁵³. Siatka wywiadowcza to grupa agentów działająca dla tej samej służby i realizująca wzajemnie uzupełniające się zadania⁵⁴.

Specyficzną formą działań wywiadu jest posługiwanie się tzw. nielegalami. Uważa się, że wywiad nielegalny to kwintesencja wywiadu, ta forma działań wywiadowczych jest postrzegana jako najbardziej zaawansowany i wysublimowany stopień sztuki wywiadowczej⁵⁵. Według A. Kowalskiego: „Wśród zasobów wywiadowczych Rosji jest to najdroższe narzędzie, nastawione na długie trwanie, nawet gdy oznacza to wieloletnie pozostawianie w «norze». Zdarza się nawet, że nielegalowie wychowują swoje urodzone na Zachodzie dzieci na następne pokolenie szpiegów, co pozwala na wprowadzenie do wywiadowczego obiegu świetnie zakonspirowanego i zalegendowanego pokolenia szpiegów”⁵⁶.

Wywiad „nielegalny” był stosowany prawdopodobnie już we wczesnych etapach rozwoju zjawiska szpiegostwa. W polskiej literaturze przedmiotu opisy działania wywiadu nielegalnego wciąż zachowujące swoją aktualność prezentowali W. Stepek i K. Chodkiewicz, którzy w następujący sposób charakteryzowali tzw. wywiadcę stałego zwanego też rezydentem: „Jest nim zwykle człowiek energiczny, inteligentny, sprytny i rzutki, posiadający znajomość ludzi (...). Jest (...) obywatelem państwa, które go przyjmuje w służbę, dostarcza mu odpowiednich dokumentów, wybiera mu jakiś zawód jako maskę, który to zawód na miejscu wykonuje i osiedla go na stałe na tym terenie, gdzie ma prowadzić wywiad”⁵⁷.

Według J. Lareckiego nielegal to oficer służby wywiadowczej działający w warunkach głębokiej konspiracji na terenie obcego państwa, pozostający poza oficjalnymi strukturami dyplomatycznymi swojego kraju. Podkreśla się, że szkolenie nielegala jest długoletnim, „bardzo żmudnym” procesem, przygotowania do misji obejmują budowę fikcyjnego życiorysu (określonego w ter-

⁵³ J. Larecki, w: K.A. Wojtaszczyk (red.), *Polskie służby specjalne*, s. 36–37.

⁵⁴ Tamże, s. 37.

⁵⁵ Cytowany już T. Turowski podkreśla, iż: Bo prawdziwy wywiad to wywiad nielegalny, a dobry wywiad to taki, w którym na pierwszy rzut oka coś wydaje się zupełnie inne, niż jest w rzeczywistości. W dobrym wywiadzie, a szczególnie w wywiadzie nielegalnym, nie może być tak, że jak ktoś jedzie do Włoch i wchodzi w struktury kościelne, to będzie się zajmował Kościołem. W dobrym wywiadzie wszystko jest inaczej. W. Czuchnowski, A. Kublik, *Kret w Watykanie*, s. 17.

⁵⁶ Zob. szerzej A. Kowalski, *Rosyjski sztylet. Działalność wywiadu nielegalnego*, Łomianki 2013, s. 53.

⁵⁷ W. Stepek, K. Chodkiewicz, *Służba wywiadowcza i ochrona przeciwszpiegowska* z 20 rycinami, Poznań 1925, s. 40.

minologii wywiadowczej jako legenda), szkolenia językowego i ogólnowywiadowczego. Wzmocnienie wiarygodności legendy wymaga wtopienia się w środowisko, następnym krokiem jest dotarcie do obiektu stanowiącego przedmiot zainteresowania danego wywiadu i zorganizowanie agenturalnej siatki wywiadowczej⁵⁸.

Natomiast A. Kowalski twierdzi, iż: „Nielegalowie werbują agentów w kraju pobytu, gdyż rzadko wprowadzają samych siebie na ważne stanowisko w rządach, które są ich celem. Nie chcą przecież skierować całego aparatu bezpieczeństwa przeciwko sobie. Byłoby to zbyt dużym zagrożeniem dla możliwości wywiadowczych. Tylko niewielka liczba nielegalów może przetrwać proces sprawdzeń, pozostać na miejscu, komunikować się z centralą i być niezawodna przez długi czas”⁵⁹.

Interesujące opisy funkcjonowania tzw. wywiadu nielegalnego zostały przedstawione przez polskiego nielegala T. Turowskiego, oficera Departamentu I MSW, pracującego na tzw. kierunku watykańskim. Scharakteryzował on istotę szkolenia, zauważając, iż: „Stworzenie oficera nielegala to proces kilkunastoletni. Nie chodzi o to, żeby on zdobył jedną informację i wpadł, ale o to, żeby, jeśli głęboko wejdzie w środowisko, zdobył takich informacji sto. To jest kupiecka kalkulacja”⁶⁰. B. Piasecki w oparciu o źródła historyczne wskazywał, iż w okresie zimnej wojny nielegalowie między innymi tworzyli infrastrukturę dla grup dywersyjno-sabotażowych. Jego zdaniem: „Do głównych zadań nielegalów należy bycie pośrednikiem pomiędzy szczególnie ważnymi źródłami i Centralą, typowanie potencjalnych kandydatów na agentów (tylko w najwcześniejszej fazie) oraz nawiązywanie kontaktów umożliwiających wykonanie działań innym funkcjonariuszom i agentom. Zatem nielegalowie mogą pełnić rolę oficerów prowadzących, tak jak prawdopodobnie było w przypadku *Hermana Simma*”⁶¹.

Paradoksalnie obecnie można obserwować renesans działań dywersyjnych i sabotażowych realizowanych lub inspirowanych przez rosyjskie służby specjalne na terenie Europy, co wywołuje pytania dotyczące współczesnych zadań rosyjskiego wywiadu nielegalnego w Polsce. Z uwagi na wydalenia dyplomatów rosyjskich w 2022 r. w państwach UE, można zakładać aktywizację sieci wywiadu nielegalnego, zwłaszcza na tzw. flance wschodniej NATO. Potwier-

⁵⁸ J. Larecki, w: K.A. Wojtaszczyk (red.), *Polskie służby specjalne*, s. 130–131.

⁵⁹ A. Kowalski, *Rosyjski sztylet*, s. 291.

⁶⁰ J. Larecki, w: K.A. Wojtaszczyk (red.), *Polskie służby specjalne*, s. 57.

⁶¹ B. Piasecki, *Kontrwywiad. Atak i obrona*, Łomianki 2021, s. 212.

działałyby się zatem opinia A. Kowalskiego, iż: „Nielegalowie są narzędziem działania służb wywiadowczych przygotowanym na czas, gdy wszystkie oficjalne przedstawicielstwa owego państwa zostaną zamknięte, a obywatele mogą zostać internowani lub zmuszeni do opuszczenia kraju. W takiej sytuacji tylko nielegalowie mogą zapewnić bieżącą obsługę siatek wywiadowczych”⁶².

Według dostępnych źródeł w naszym kraju wykryto jednego funkcjonariusza wywiadu nielegalnego *Tadeusza Juchniewicza*, który w przeszłości był żołnierzem wojsk powietrzno-desantowych w Federacji Rosyjskiej⁶³. Można zauważyć, że sprawa ta była impulsem do odbudowy w ABW struktur radiokontrwywiadu, gdyż jak się okazało, łączność z centralą *Juchniewicz* utrzymywał przede wszystkim za pomocą radia. Można zatem przyjąć, że *Tadeusz Juchniewicz* z pewnością nie był jedynym nielegalnym uplasowanym przez GRU funkcjonującym w Polsce. Od nielegala należy odróżnić tzw. agenta-nielegala. Chodzi o zaufanego, sprawdzonego i przeszkolonego agenta wyposażonego w dokumenty legalizacyjne przerzuconego do innego kraju, gdzie działa pod kierunkiem nielegala-rezydenta. Zazwyczaj wypełnia funkcje pomocnicze, pełniąc rolę kuriera lub łącznika⁶⁴.

§ 2. Wywiad jako narzędzie destrukcji. O tzw. pozainformacyjnej funkcji wywiadu

Jak zauważa *L. Farago*, „szpiegostwo jest częścią ogólnego wysiłku wywiadowczego, którego zadaniem jest tajne wnikanie w sprawy i działalność państw obcych dla ustalenia ich siły i posunięć oraz przekazanie tych danych właściwym władzom. Jest to usiłowanie zdobycia tajnymi środkami strzeżonych tajemnic innych narodów. Ze względu na okoliczności i trudne warunki szpiegostwa, stanowi ono autonomiczny dział wywiadu, jednakże ostateczne wyniki są jego nieodłączną częścią”⁶⁵. Próbując rozwinąć przedstawiony wyżej pogląd teoretyka szpiegostwa, trzeba przyjąć, że sformułowanie „tajne wnikanie w sprawy i działalność państw obcych” obejmuje nie tylko uzyskiwanie wiadomości, lecz także ingerowanie w funkcjonowanie innego państwa. Z tego też

⁶² A. Kowalski, *Rosyjski sztylet*, s. 53.

⁶³ Okoliczność ta stanowiąca wskazówkę roli *Juchniewicza* w Polsce stanowiła z pewnością przedmiot analiz kontrwywiadu.

⁶⁴ J. Larecki, w: K.A. *Wojtaszczyk* (red.), *Polskie służby specjalne*, s. 38.

⁶⁵ *L. Farago*, *War of Wits. The Anatomy of Espionage and Intelligence*, New York 1954, s. 149.

powodu przyjmuje się, że wywiad spełnia kilka funkcji, takich jak funkcja informacyjna (zbieranie i opracowywanie informacji)⁶⁶, funkcja ochronna (polegająca na kontrwywiadowczym zabezpieczeniu własnej działalności oraz rozpoznawaniu metod i środków działania służb specjalnych przeciwnika) oraz *last but not least* funkcja realizacji zleconych przez rząd państwa misji specjalnych, polegających m.in. na wykonywaniu przedsięwzięć dywersji, sabotażu, dezinformacji⁶⁷. Operacje pozainformacyjne wywiadu są określane jako *covert operations*. Należy mieć na uwadze, że w praktyce te podziały są płynne, gdyż na przykład zdobywanie informacji drogą szpiegostwa może służyć prowadzeniu działań o charakterze inspiracyjnym itd.

W literaturze przedmiotu dostrzega się, iż wywiad bywa angażowany do realizowania operacji pozainformacyjnych, przy czym nadanie priorytetu tym operacjom może pozostawać w konflikcie z główną funkcją wywiadu, jaką jest dostarczanie wiedzy w celu wsparcia procesów decyzyjnych w obrębie kierownictwa państwa. Wydaje się, że realizowanie operacji pozainformacyjnych stanowi przede wszystkim domenę wywiadów globalnych, czyli służb wywiadowczych USA, Federacji Rosyjskiej, Chin oraz mocarstw o charakterze regionalnym (np. działania izraelskiego Mossadu). Jedną z typologii tych działań obejmuje takie aktywności jak tajne wspieranie zaprzyjaźnionego państwa, próby kształtowania percepcji określonych zdarzeń przez państwo lub społeczeństwo stanowiące obiekt operacji pozainformacyjnej, wspieranie zaprzyjaźnionych ruchów politycznych, wykorzystanie aktów przemocy w celu uzyskania wpływu na wydarzenia⁶⁸. Warto zauważyć, że kompetencje Agencji Wywiadu nie obejmują swoim zakresem podejmowania akcji przeciwko innemu państwu w celu ingerowania w życie polityczne lub gospodarcze. Niemniej jednak można napotkać pogląd, iż również polski wywiad posiada pewne możliwości działania w ramach tzw. operacji pozainformacyjnych. W kwestii tej bardzo enigmatycznie wypowiedział się G. Małecki, były Szef AW: „U nas ten komponent operacji specjalnych występuje w bardzo wąskim zakresie”⁶⁹.

Jak już podkreślano, szpiegostwo może stanowić instrument do przygotowania wojny, przy czym sposób wykorzystania szpiegostwa jest uzależniony od doktryny militarnej przyjętej przez dane państwo⁷⁰. Pogląd ten wyrażony przez S. Pikulskiego w 1987 r. warto uwzględnić w kontekście współczesnej myśli

⁶⁶ Z tego względu szpiegostwo stanowi zasadniczą część funkcji informacyjnej wywiadu.

⁶⁷ S. Hoc, Zagadnienia odpowiedzialności karnej, s. 37.

⁶⁸ M. Minkina, Sztuka wywiadu, s. 227–244.

⁶⁹ G. Małecki, Ł. Maziewski, W cieniu. Kulisy wywiadu III RP, Warszawa 2021, s. 51.

⁷⁰ S. Pikulski, Przestępstwo szpiegostwa, s. 21.